

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از دیدگاه متخصصان و دانشجویان

علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شیراز

Providing an Appropriate Spirituality Curriculum Framework from the Perspectives of Professionals and Students of Educational Sciences and Psychology of Shiraz University

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۱۱/۵، تاریخ ارزیابی: ۱۳۹۹/۳/۲۸، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۴/۲۳

 [20.1001.1.25382241.1399.11.21.9.8](https://doi.org/10.1001.1.25382241.1399.11.21.9.8)

Dr. Mohammad Hossien Zarei

دکتر محمد حسین زارعی^۱

Abstract: The purpose of this study is to explain the elements of spirituality curriculum and its components in educational sciences and Psychology, in which the four elements of curriculum (purpose, content, methodology and evaluation) are examined. The present study is of mixed research. The statistical population of the qualitative research consists of 12 curriculum specialists and subject matter specialists who have done research in this field, and the quantitative community consist of students from Shiraz University faculty of Educational science and Psychology. The sampling method in the qualitative section was purposive and in the quantitative section randomly. Information was collected by the semi- structured interview and researcher- made questionnaire. To estimate validity of the Items of interview and questionnaire, the content validity, and to estimate reliability of the questionnaire, the Cronbach's alpha (0/97) coefficient was used. Data analysis was performed in the qualitative part of the implementation and purification of the items and in the quantitative part (descriptive statistics, Bartlett test, KMO, chi square, t-test, exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA)) using SPSS22 and Amos 20 has taken. The results of CFA showed that the spiritualist curriculum model has good fit (Rmse= 0/6).

Keywords: Curriculum framework, Spirituality curriculum, Elements of Curriculum spirituality.

چکیده: هدف این پژوهش تعیین عناصر برنامه درسی معنویت گرایی و مولفه های آن در رشته علوم تربیتی و روان شناسی می باشد، که در این تحقیق عناصر چهار گانه برنامه درسی (هدف، محتوا، روش و ارزشیابی) مورد بررسی قرار گرفته است. پژوهش حاضر از نوع ترکیبی می باشد. جامعه آماری پژوهش در بخش کیفی شامل ۱۲ نفر از متخصصان برنامه درسی و متخصصان موضوعی که در این زمینه پژوهش انجام داده اند، و جامعه در بخش کمی را دانشجویان دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شیراز تشکیل می دهند. روش نمونه گیری در بخش کیفی به صورت هدفمند و در بخش کمی به صورت تصادفی انجام شده است. ابزار جمع آوری اطلاعات مصاحبه نیمه ساختار یافته و پرسشنامه محقق ساخته بوده است. برای تعیین گویه های حاصل از مصاحبه و پرسشنامه از روایی محتوا و برای برآورد پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ (۰/۹۷) استفاده شده است. تجزیه و تحلیل داده ها در بخش کیفی از پیاده سازی و تخلیص گویه و در بخش کمی (آمار توصیفی، آزمون بارلت، خی دو، آزمون t و تحلیل عامل اکتشافی و تحلیل عامل تأییدی) به وسیله SPSS22 و Amos20 صورت گرفته است. نتایج حاصل از تحلیل عامل تأییدی نشان داد که مدل برنامه درسی معنویت گرا از برازندگی خوبی برخوردار است (Rmse= ۰/۶).

کلمات کلیدی: چارچوب برنامه درسی، برنامه درسی معنویت گرا، عناصر برنامه درسی معنویت گرایی.

^۱ استادیار، دانشگاه پیام نور، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، تهران، ایران. Zarei.mhz@gmail.com

مقدمه

برنامه درسی به عنوان قلب نظام آموزشی، این را می طلبد که کامل و جامع باشد و به تمام جنبه های وجودی انسان تاکید ورزد. این در صورتی است که بیشتر نظام های آموزشی و برنامه درسی به بعد آموزش و موضوعات درسی توجه کرده و جنبه وجودی انسان مورد غفلت واقع شده است. برنامه های درسی می تواند بهترین منشاء برای گنجاندن معنویت در آموزش باشد. به گونه ای که می تواند اهداف، محتوا، روش ها یا اجرا و دستیابی به نتایج را با جنبه معنوی در آمیخته و فراگیر را جذب علم و دانش کند.

برنامه درسی معنوی نوعی از برنامه درسی است که در آن دنیای معنویت و روحانی وارد دنیای مدرسه و کلاس درس می شود. به گونه ای که دانش آموزان را از نظر زندگی درونی غنی و روح آنها را آرامش بخشیده و مسیر آموزش و پرورش را به سوی روح افراد به جای ذهن آنها تغییر می دهد (میلر، ۲۰۰۲). توسعه برنامه درسی معنویت و ایجاد فضای مناسب برای معنویت در آموزش، فراگیر را پرورش می دهد که به جای اینکه بخشی از خود را خارج از کلاس بگذارد، کل خود را به محیط یادگیری بیاورد (دیلارد، ۲۰۰۶). توسعه برنامه درسی در جهت معنویت یک دیدگاه تجدید نظرانه برای درک پدیدارشناختی است که منجر به تکامل شناسی افراد می شود (الفریچ، ۲۰۱۹).

بیان مساله

تعاریف کلاسیک از معنویت گرایش به تمرکز بر مذهب و موضوع های مرتبط با روح دارند در حالی که مطالعات معاصر پیرامون معنویت حیطه هایی گسترده تر را که همه جنبه های زندگی و تجربه انسان را در بر می گیرند در خود جای می دهد (ساندرز، ۲۰۰۷). نقش معنویت در زندگی افراد یک موضوع مهم در جامعه بوده است و بسیاری از محققان به آن توجه کرده اند (راموس و چاوز، ۲۰۱۹). از نظر (راموس و چاوز، ۲۰۱۹) معنویت به زندگی معنا و هدف می بخشد و احساس آرامش و راحتی در افراد ایجاد می کند. معنویت شامل تمام مواردی می شود که هر کس برای تعریف وجود شخصی خود دارد و در بر گیرنده تمام چیزهایی می شود که ظرفیتی برای انسان بودن و رسیدن به تعالی نیاز دارد، مانند: روابط انسانی، عشق، سازندگی، هم نوع دوستی، فداکاری، ایمان و اعتقادات (وانسر و همکاران، ۲۰۰۵). مک دونالد (۱۹۹۵) نیز ادعان

1. Dillard
2. Saunders
3. Ramos & Chavez
4. Wanser & et al
5. Macdonald

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

دارند که این معنویت است که به انسان اجازه می‌دهد تا به بهزیستی خود تمرکز کند و به مفهوم سازی با مرکزیت خود توجه کند (الفریچ، ۲۰۱۹).

در سال‌های اخیر، شاهد گرایش فزاینده در عوالم معنوی می‌باشیم. برخی چنین استدلال می‌کنند که ما در آستانه یک رنسانس معنوی هستیم. به بیان دیگر، پس از فروکش کردن طغیان مادی‌گرایی که تمام مظاهر معنوی انسان‌ها را در معرض خطر قرار داد، هم اکنون، زمزمه بازگشت به معنویت به عرصه‌های زندگی اجتماعی و فرهنگی آغاز شده است. معنویت به همان سرعتی که در طول چند قرن اخیر از اذهان روشنفکران و اندیشمندان رخت بر بسته بود، به همان سرعت نیز در حال بازگشت است. ضرورت گرایش به معنویت به عنوان گرایشی نو در عرصه‌های فرهنگی و تربیتی تمام کشورها بیش از عرصه‌های دیگر به چشم می‌خورد (یارمحمدیان و همکاران، ۱۳۹۱). اندیشمندان غرب غفلت نسبت به معنویت را تذکر داده اند؛ برای مثال فرانکل (۱۳۸۰) و الکنینس (۲۰۰۰) معتقدند که ما در دوران سرگشتگی معنوی به سر می‌بریم و این در حالی است که بسیاری از افراد عطش معنویت دارند (قاسم پور و نصر اصفهانی، ۱۳۹۰). در همین راستا (هوبنر، ۱۹۹۹) معتقد است که یادگیری که زندگی معنوی را دربر نداشته باشد، دانش بی‌ثمر است (الفریچ، ۲۰۱۹).

معنویت جنبه‌ای از انسانیت است که به روش‌های شخصی جستجو و بیان معنا و هدف زندگی و چگونگی ارتباط آن با خود، دیگران، طبیعت و یا مقدسات اشاره داشته (لنون دیرینگ^۳ و همکاران، ۲۰۱۲).

تربیت معنوی یکی از رویکردهای جدید در حوزه تعلیم و تربیت است که با تمرکز بر حیات روحانی انسان و در پیوند با عالم معنا بستر ظهور مرادفات بین فرهنگی مردم جهان شده است. بسیاری از صاحب‌نظران برای سلامت روحی و فکری دانش‌آموزان و دانشجویان از معنویت پشتیبانی کرده و آموزش همراه با معنویت را گامی بلند و روبه‌جلو می‌دانند (پورنل و جانسون^۴، ۲۰۱۹). تربیت معنوی یکی از مهم‌ترین مسائل آموزشی و تربیتی می‌باشد. دستیابی به این هدف بزرگ در نهاد آموزش و پرورش، نیازمند نقشه‌ای است که در ادبیات علوم تربیتی، برنامه درسی می‌گویند. وظیفه هر نهادی است که به تربیت معنوی اهمیت داده و به آن بپردازد. این مهم زمانی عملی خواهد شد که برنامه‌هایی در این زمینه تدوین گردد و چارچوب‌هایی طراحی

1. Hubner

2. Elfreich

3. Lennon-Dearing

4. Purnell & Johnson

شود تا چراغ راه نهاد های آموزشی گردد و آنها را در مسیر تربیت معنوی ناکام نگذاشته و به بیراهه نکاشند.

می توان تولد معنویت را با اجرای برنامه درسی معنوی هم سو دانست؛ که هدف چنین برنامه درسی توسعه ظرفیت ها، شایستگی های درونی و بیرونی و رسیدن به کمال است. احساس بودن و وجود به آموزش و پرورش و تربیت معنوی است که به زندگی معنا می دهد. (قاسم پور و همکاران، ۱۳۹۵).

در همین راستا، بوچانان (۲۰۰۹) نیز عنوان می کند که ابعاد معنوی برنامه درسی می تواند در غلبه بر احساس اضطراب و فشار فراگیران کمک کننده باشد و آنها را به سوی تغییر مدیریت اثر بخش هدایت نماید. علاوه براین، از طریق برنامه درسی مبتنی بر معنویت فراگیران به یک بهزیستی ذهنی می رسند (اسپرینگ، ۲۰۰۷). هوبنر (۱۹۹۹) معتقد است که این برنامه درسی معنویت است که از رفاه دانشجویان حمایت می کند و آنها را پرورش می دهد (الفریچ، ۲۰۱۹).

متأسفانه در نظام های آموزش و پرورش بویژه برنامه های درسی مدارس آنچنان که شایسته است، توجه لازم به رویکردهای تربیت معنوی در ابعاد گوناگون نمی شود و شاید دلیل آن این باشد که معنویت موضوعی مبهم، پیچیده و کلی است و دارای ابعاد، موضوع ها و مفاهیم گوناگون می باشد (یارمحمدیان و همکاران، ۱۳۹۱). توجه به معنویت در آموزش و پرورش در واقع توجه به هدف و معناست. یعنی فهم عمیق از هدف و معنای درس، کار و برنامه که از ماهیتی متعالی برخوردار باشد (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۳). به گونه ای که جمعی از متخصصان در این زمینه (کینگ و واگنر، ۲۰۰۶؛ والنسر و همکاران، ۲۰۰۵؛ ویس من، ۲۰۰۷؛ مک انیس، ۲۰۰۶؛ مک گریس اسلاتری، ۲۰۰۶) بر این باورند که باید معنویت را بخش مهمی از برنامه های درسی به حساب آورد (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۳). تلاش در پرداختن به برنامه درسی با تاکید بر «مهارت های شناختی» در نهایت منجر به نظم بخشیدن در جامعه می شود و روحیه نظم و انضباط را در دانشجویان القا می کند (پینار، ۲۰۱۳).

میلر (۲۰۰۰) اعتقاد دارد که با وارد کردن معنویت در آموزش، می توانیم زندگی را به درون کلاس های بی روح و بی انرژی ببریم و آموزش را عمیقاً با زندگی فراگیران منطبق سازیم. همچنین معتقد است، از طریق رفتن به سوی برنامه درسی معنوی و روحانی است که می توان تجربیات با ارزش و با معنایی را در اختیار دانش آموزان قرار داد. نتایج چنین برنامه درسی همان

¹ Buchanan .

² . Spring

³ . Pinar

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

دانش آموزان با روح، معلم با روح، مدرسه و تغییرات با روح همراه با یک جامعه شاد و همدل، کارآمد، مهربان و ... خواهد بود. میلر (۲۰۰۰) بیان می‌کند که مخاطرات ناشی از تخیلات پرورش نیافته شامل بزه کاری، خشونت، پرخوری و استعمال مواد مخدر، بدلیل انگیزه‌های ناگهانی کودکان می‌باشد که از رشد کافی در زندگی معنوی برخوردار نبوده‌اند.

نهاد های آموزشی، که یکی از گسترده ترین نهادهای اثر گذار و جهت دهنده در همه کشورهایست، با توجه به مخاطبان فراوان و مستعدی که دارد و با توجه به رسالت‌های آموزشی و پرورشی خود، باید برنامه تربیت اخلاقی و معنوی را جزء اصلی ترین و محوری ترین مسائل آموزشی و تربیتی خود قرار دهد(شاملی و همکاران، ۱۳۹۰). معنویت به معنای « جستجوی شخصی برای درک سئوالات درباره زندگی، معنای آن و روابط آن با تقدس یا تعالی است، که ممکن است منجر به توسعه آداب و رسوم دینی یا تشکیل جوامع دینی شود. وقتی از این منظر به برنامه درسی نگریسته می‌شود، می‌توان گفت که معنویت به طور کامل در برنامه درسی دانشکده ها جای دارد. کوئینگ و همکاران^۱(۲۰۰۱) و پورنل و جانسون(۲۰۱۹) معتقدند که دانشگاه‌ها باید مظهر پرداختن به معنویت و در نظر گرفتن روش‌های جامع در پرداختن به معنویت باشند و از آن حمایت کنند. همچنین او می‌گوید که دانشگاه‌ها باید تصمیم بگیرند با ارائه و گنجاندن معنویت در برنامه درسی بهزیستی دانشجویان را ارتقاء بخشند(پورنل و جانسون، ۲۰۱۹).

امروزه برای آموزش برخی تخصص‌ها که به گونه ای با انسان ها ارتباط دارد مانند مدیران، پرستاران، معلمان، روان شناسان، مشاوران و حقوقدانان موضوع معنویت مورد تاکید قرار گرفته است. این افراد در صورتی که از رشد معنوی خوبی برخوردار باشند، می توانند هنگام کار برداشت جامع تری از انسان داشته باشند و در نتیجه اثر بخشی زیادی از خود نشان دهند. (قاسم پور و همکاران، ۱۳۹۵). توسعه برنامه درسی در جهت معنویت یک دیدگاه تجدید نظرانه برای درک پدیدارشناختی است که منجر به تکامل شناسی افراد می‌شود(الفریچ، ۲۰۱۹).

نادینگز که از متخصصان و نظریه پردازان در زمینه برنامه درسی معنوی است معتقد است که نیاز جامعه‌های کنونی آماده سازی همه دانش آموزان برای ورود به دانشگاه نیست، بلکه آنچه که ضروری و مهم است تربیت افرادی است که برای کار صادقانه، دنیای کار، پدر و مادر و مسئولیت های مدنی احترام قائل باشند. وضعیت کنونی یکنواختی در استانداردها، برنامه درسی، و ارزیابی نشان دهنده آن است که به یک برنامه عقلانی نیاز داریم تا در این موضوعات تأمل بیشتری شود. با اتخاذ به این چشم انداز، همه ما و همچنین دانش آموزان خواهان تدوین یک

¹ . Koenig & et al

برنامه درسی عقلانی غنی هستیم که موضوعات مراقبت در کانون آن قرار داشته باشد(نادینگر، ۱۹۹۵).

از نظر پینار(۲۰۱۲) نظریه‌های برنامه درسی حقیقت حال را در بر می‌گیرد و بر گفتگوهای پیچیده‌ای اصرار دارد که برنامه درسی موجود را به سوی برنامه‌ای که از تعالی و آگاهی پشتیبانی می‌کند بکشاند(الفریچ، ۲۰۱۹). مک دونالد(۱۹۹۵) معتقد است که نظریه‌ها و مولفه‌های اجتماعی، روان‌شناختی و معرفت‌شناختی که با معنویت رشد یافته‌اند، آن را به عنوان یک جزء جدایی‌ناپذیر از برنامه‌های درسی می‌دانند(الفریچ، ۲۰۱۹).

با توجه به آنچه تا کنون به اجمال گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که در طول چند سال اخیر طرح‌ها، نوآوری‌ها و نظریه‌هایی جدید در زمینه برنامه درسی معنوی و معنویت‌گرایی در تربیت مطرح شده است اما متأسفانه در اجرای آن هنوز مشکلاتی وجود دارد به همین دلیل از بازده آن رضایت کافی وجود ندارد. لذا، برنامه درسی معنویت‌گرا یکی از مباحث اساسی و عمده در جریان ایجاد تحول مطلوب در نظام آموزشی محسوب می‌شود. حال با درک این ضرورت، مطالعه پیرامون ارائه مدل برای رسیدن به یک برنامه درسی ایده‌آل از نظر معنویت‌متناسب با فرهنگ، اعتقادات و نیازهای جامعه هر کشور و چگونگی دستیابی به این مهم را باید آغاز کرد. برای اینکه از برنامه درسی بر پایه معنویت بتوان نتیجه درخور توجه گرفت نیاز به یکپارچه سازی ملی برنامه درسی داریم(راموس و چاوز، ۲۰۱۹).

نویسنده مقاله اظهار خوشحالی می‌کند که در مقاله خود بحث‌های مربوط به نقش معنویت در آموزش و تأثیری که در بهزیستی و سلامت روح و روان دانشجویان دارد را پررنگ کرده است. همانطور که در مقاله بحث شده تحقیقات در زمینه معنویت و برنامه درسی اندک است. دانشکده‌ها باید در نظر بگیرند که چگونه و در کدام عنصر از برنامه درسی این مباحث به بهترین وجه باید مورد بررسی قرار گیرد و چگونه کاربردی گردد. در این راستا، پژوهش حاضر بر آن است تا به بررسی عناصر برنامه درسی موثر در معنویت‌گرایی در رشته علوم تربیتی بپردازد، با ذکر این نکته که برنامه درسی معنویت‌گرا برنامه‌ای تلفیقی است و باید با برنامه‌های درسی موضوعی ادغام گردد تا اثرات کاربرد آن در آموزش رؤیت شود. باید با آموزش در آمیخته شود تا جو فضای آموزشی به پویایی و زنده بودن دست یابد، محیط کلاس به مکانی امن و قابل اعتماد برای فراگیران تبدیل شود. با توجه به مطالب گفته شده در این زمینه به چند مورد از پژوهش‌های صورت گرفته پرداخته خواهد شد که همگی بر نتایج دست یافته در این پژوهش صحه گذاشته و اثر پژوهش حاضر و قابلیت کاربرد آن را دوچندان خواهد کرد.

¹ . Noddings

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

قاسم پوردهاقانی و نصر(۱۳۹۰) در تحقیق خود تحت عنوان رویکرد معنوی و برنامه ریزی درسی معتقدند که برنامه درسی معنوی بر شناخت خود، جهان و ذات مطلق مبتنی است و بر ضمیر ناخود آگاه انسان، اصول عشق به مذهب، عشق به زندگی و طبیعت، تاریخ و زندگی مذهبی و تجربه دینی تاکید دارد. برنامه درسی معنوی برنامه ای است تلفیقی که هم با علایق و خواسته ها و نیازهای فراگیران در ارتباط است و هم مبانی نظری دینی مثل اصول و احکام و اداب دینی را در بر می گیرد. آنها برنامه درسی معنویت گرا را شامل چهار عنصر اساسی هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی می دانند و در پژوهش خود به تبیین آنها پرداخته اند. در همین راستا، قاسم پور و همکاران(۱۳۹۵) که به تبیین مولفه های برنامه درسی معنوی با نگاهی به دیدگاه نادینگز پرداخته اند، به این نتیجه رسیدند که هدف تاکید بر مراقبت از خود، یادگیرندگان موجوداتی منحصر به فرد تلقی می شوند. فرایند یادگیری مبتنی بر سبک های مشارکتی و سقراطی، محیط این برنامه بسیار متنوع، شاد و عاطفی، و در آن معلمان الگوی دانش آموزان هستند. برنامه های موضوعی رد شده و راهبردهای چندگانه ای مبتنی بر جنبه های زیباشناسانه در تدریس استفاده می شود. برنامه درسی معنویت گرا خود ارزشیاب بوده و از رویه های غیر رسمی و منعطف استقبال می نماید.

یارمحمدیان و همکاران(۱۳۹۱) هم به بررسی تطبیقی رویکردهای معنوی با توجه به مؤلفه های برنامه درسی در چند کشور جهان پرداختند که نتایج بدست آمده حاکی از این بود که بین اهداف، محتوا و روش های تدریس شباهت ها و تفاوت های شایان توجهی وجود دارد، که شباهت ها بیشتر در اهداف و گه گاه در محتوا، اما بیشتر تفاوت ها در روش های تدریس وجود دارند. همچنین، حق پرست لاتی و همکاران(۱۳۹۶) در تحقیقی که با هدف طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذی ربط انجام گرفته است، مشاهده شد که الگوی پیشنهادی برای برنامه درسی معنوی از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذی ربط مورد استفاده قرار گیرد.

کیخا و همکاران(۱۳۹۸) در تحقیق خود با عنوان تدوین اعتباریابی راهبرد های یاددهی- یادگیری در برنامه درسی مبتنی بر رویکرد فطرت گرای توحیدی به این نتیجه رسیدند که معنویت گرایی در فرایند یاددهی - یادگیری، توجه به معنویت فطری ممیز اصلی برنامه درسی دینی محور با برنامه درسی غیر الهی است. این نوع نگاه به برنامه درسی دارای نشانگرهایی مثل: ایمان، خردورزی، مهرورزی، اخلاص، شرح صدر، صبر و اعتدال می باشد. بر این اساس، پرورش معنویت در یادگیرندگان در فرایند آموزش و یادگیری یک راهبرد محسوب می شود. همچنین،

بیندر^۱ (۲۰۱۱) یاد آور می شود که رشد معنوی و سواد آموزی معنوی دانش آموزان باید به عنوان یک اولویت اساسی در برنامه های درسی مدارس ابتدایی مورد تاکید قرار گیرد، زیرا این رویکرد، باعث تحول اساسی در فرایند های یاددهی- یادگیری مدارس شده و همه مشارکت کنندگان در محیط مدرسه نیز کاملاً درگیر می سازد.

در مطالعه ای دیگر، آستین و همکاران او یک تحقیق ملی درباره وضعیت زندگی معنوی دانشجویان دانشگاه ها در سال ۲۰۰۵ شروع کردند که به مدت هفت سال ادامه پیدا کرد. باور قطعی این پژوهشگران پس از تحلیل داده ها بر این بود که آموزش عالی باید بسیار بیش از گذشته به رشد معنوی دانشجویان توجه کند و برای این مهم دست به تدوین طرح و برنامه های مشخص بزند، زیرا که معنویت در زندگی دانشجویان از جایگاه حیاتی برخوردار است، جایگاهی بسیار بیش از آنکه تصور می شد. در همین راستا، امینی و ماشاللهی نژاد (۱۳۹۲) در پژوهش خود نشان دادند که پرورش معنویت در دانشگاه ها باید در قالب دو رویکرد موضوع محور و تلفیقی مورد توجه قرار گیرد. در رویکرد اول معنویت مستقیماً از طریق دروس خاص و مرتبطی چون معارف اسلامی، عرفان و اخلاق اسلامی و تاریخ اسلام مورد توجه قرار می گیرد، در رویکرد تلفیقی رشد و پرورش توانایی ها، ظرفیت های معنوی و روحانی دانشجویان به روح حاکم و خصلت اصلی برنامه های درسی دانشگاهی تبدیل شده و از ظرفیت های مجموعه دروس تخصصی رشته های مختلف استفاده می شود.

از سوی دیگر، اسمودرز و همکاران (۲۰۱۹) در تحقیق خود در زمینه مداخله آموزشی و میزان اثر بخشی آن در مراقبت های بهداشتی که در ایالت متحده انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که مداخلات اثرات مثبتی بر نگرش فراگیران در مراقبت های پزشکی داشته و تمایل به شرکت در آموزش هایی که در آینده برگزار خواهد شد را داشتند. به علاوه، راموس چاوز (۲۰۱۹) در زمینه دین و معنویت در کار اجتماعی در کالیفرنیا جنوبی پرداخته بودند به این نتیجه رسیدند که آموزش به وسیله معنویت را عامل تاثیر گذار بر رضایت در مددکاران اجتماعی در کارهای اجتماعی دانستند. آنها معتقدند که آموزش با معنویت در پرداختن آنها به دین و معنویت تاثیر داشته و به راحتی در این باره بحث و گفتگو می کنند.

1 . Binder

2 . Smothers

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

روش پژوهش

روش: پژوهش حاضر از نوع ترکیبی و در دو مرحله ۱- تعیین عناصر و مولفه های برنامه درسی معنویت گرا(اسناد، مدارک، پیشینه پژوهشی و مصاحبه با متخصصان برنامه درسی و متخصصان موضوعی) و مرحله ۲- اعتبار یابی آنها صورت پذیرفته است.

جامعه: جامعه آماری پژوهش در بخش کیفی را ۱۲ نفر از متخصصان موضوعی و اعضای هیئت علمی رشته علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه های دولتی و پیام نور سطح کشور تشکیل می دهند. جامعه آماری بخش کمی شامل دانشجویان رشته علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شیراز در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد (شامل ۱۴۳۶ دانشجو و از این تعداد ۸۹۷ نفر زن و ۵۳۹ نفر مرد) می باشند.

روش نمونه گیری و حجم نمونه: روش نمونه گیری در بخش کیفی به صورت هدفمند بود و ملاک انتخاب آنها، داشتن تحقیق و پژوهش در این زمینه بود. در بخش کمی نمونه را دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شیراز تشکیل می دهد که به صورت تصادفی طبقه ای انتخاب شدند که شامل ۳۱۲ نفر (۱۱۷ مرد و ۱۹۵ زن) می باشد.

ابزار جمع آوری اطلاعات: در این مطالعه برای افزایش دقت در رسیدن به نتایج مطلوب از مصاحبه نیمه ساختار یافته در بخش کیفی استفاده شده است. یکی از مزایای استفاده از روش کیفی، مصاحبه های یک به یک است که به شرکت کننده امکان می دهد با ارائه تفسیرهای شخصی و در فرصت مناسب پاسخگو باشد و برای کشف و درک دیدگاه مصاحبه شوندگان در این موضوع سئوالات متداول و متنوع در این زمینه از آنها پرسیده شد، علاوه بر این از اسناد و مدارک در زمینه موضوع تحقیق برای کسب اطلاعات دقیق و بیشتر استفاده شد. ابزار بخش کمی را پرسشنامه محقق ساخته که به وسیله گویه های مستخرج از اسناد و مدارک و نتایج حاصل از مصاحبه که با افراد متخصص و اعضای هیئت علمی صورت گرفته بود و در بخش کیفی در جدولی آورده شده است(مراجعه به جدول شماره ۱)، تهیه گردیده که شامل ۶۵ مؤلفه می- باشد و از این تعداد ۱۷ مؤلفه در زمینه اهداف برنامه درسی معنویت گرا ، ۲۵ مؤلفه در زمینه محتوای برنامه درسی معنویت گرا، ۱۲ مؤلفه در زمینه روش های برنامه درسی معنویت گرا و ۱۱ مؤلفه در زمینه ارزشیابی برنامه درسی معنویت گرا می باشد. برای بررسی روایی پرسشنامه از روایی محتوایی و برای بررسی پایایی از الفای کرونباخ (آلفای کل پرسشنامه = ۰/۹۷) استفاده شد.

شیوه تجزیه و تحلیل داده ها: تجزیه و تحلیل داده ها در بخش کیفی از طریق پیاده سازی اطلاعات و تخلیص آنها که در جدول شماره ۱ نتایج آن ارائه شده است بهره گرفته شده .

مراحل کار بدین صورت بود که ابتدا با هماهنگی کردن با افراد مصاحبه شونده صدا آنها ضبط گردید و بعد از اتمام مصاحبه ها که هر کدام بین ۴۵ دقیقه تا یک ساعت و نیم به طول انجامید متن مصاحبه را پیاده سازی کرده و سپس در جهت تخلیص داده ها به خلاصه سازی متن پرداخته و نکات مهم آنها که بیشتر مورد توجه مصاحبه شنندگان بود در جدول شماره ۱ آورده شد. تعدادی از این گویه مستقیماً در سئوالات پرسشنامه گنجانده شده اما به دلیل گستردگی مولفه ها معنویت گرا و جامع و کامل شده گویه های پرسشنامه هر کدام که دارای مولفه اصلی بوده، مولفه های اصلی آن در پرسشنامه مورد استفاده قرار گرفته است. و تجزیه و تحلیل در بخش کمی شامل آمار توصیفی که به وسیله 22 spss (آمار توصیفی، آزمون بارلت، آزمون t، خی دو و تحلیل عامل اکتشافی) و Amos20 جهت تحلیل عامل تاییدی صورت پذیرفت. از آزمون بارلت در جهت اندازه گیری کفایت نمونه، آزمون t و خی دو در جهت معناداری و تحلیل عامل اکتشافی در جهت حذف گویه های نامناسب استفاده شده است. طبق نظر کلاین (۲۰۱۰)، در صورتی که بار عاملی گویه ها پایین تر از ۰/۳ باشد باید آن گویه حذف گردد. همانطور که در جداول نشان داده شده است تمام گویه ها بار عاملی بالای ۰/۳ داشته و هیچ یک از سئوالات در پرسشنامه حذف نخواهد شد. همچنین مدل تهیه شده از برازندگی خوبی برخوردار است (Rmse=۰/۰۶). تمام شاخص های برازش مدل در تحلیل عامل تاییدی عناصر چهارگانه برنامه درسی معنویت گرا در حد خوب و عالی است که مقادیر آن در جدول (۸) ذکر شده است.

یافته ها

یافته های کیفی

در جدول (۱) نتایج حاصل از داده ها در بخش کیفی که مصاحبه نیمه ساختاریافته با متخصصان است آورده شده است.

جدول ۱- نتایج مصاحبه

مولفه	گویه ها	گویه ها
اهداف	دانش	توجه به رشد و تربیت انسان
		توجه به جایگاه و منزلت ویژه انسان نزد پروردگار
		توجه عناصر و عوامل تربیتی انسان
		توجه به نیازهای انسانی
		به سعادت رسیدن و تکمیل انسان
	دانش ویژگی های معنویت	
	دانش بقاء پس مرگ	
	دانش راه کار های خلاقانه	
	دانش و علم خوبی و بدی	
	دانش و اصول رفتار	

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

دانش اینکه انسان از کجا آمده و به کجا می رسد	ارزشیابی	کسب عزت نفس	روشنی
دانش تفکر و ارتباط اندیشه و تفکر علم با روح ادم		رسیدن به خود باوری	
مهارت پیاده سازی ایده ها		پی بردن به اهمیت روح آدمی و عظمت خداوند	
مهارت انتخاب		توانایی پاسخگویی به مسائل کلی و اساسی جهان	
مهارت درک و فهم سریع و دقیق و به موقع مسائل (فکری، اعتقادی و اخلاقی)		رشد روحیه لذت بردن از زیبایی ها	
مهارت تفکر و استدلال برای شناخت خدا		تلاش برای درک رابطه با زیبای متعالی	
توانایی نگرستن به دنیای اطراف از دیدگاه دیگران		رشد روحیه از خود گذشتگی و ایثار	
توجه به اخرت و دوری از رفتارهای زندگی		رشد احساس مسئولیت پذیری	
توجه به پیام های حکیمانه		رشد قوه تخیل و خلاقیت	
انگیزه سازی و هدایت فراگیران به سوی معنویت		کسب مهارت خویشتن داری	
راه کارهای توسعه معنوی		باور به یکتایی خداوند	
ایجاد بیداری و آگاهی و رشد		درک و باور به عدالت الهی	
رشد عقلانیت		ارتقای بعد معرفتی و عقلی	
باورهای دینی		خلق یک تجربه جدید در ذهن	
تزکیه و تصفیه نفس برای شناخت خدا		تمرین ذهنی برخی از تجارب	
توانایی بازگو کردن احدیت خداوند		به کارگیری روش های تلفیقی در تدریس	
ایمان به قدرت و توانایی خداوند و عالم بودن او بر تمام اعمال انسان		استفاده از بحث و گفتگو در زمینه معنویت در کلاس	
رسیدن به آرامش و خلوص قلب	بازگو شدن تجربه های عملی برخی از افراد		
شناختن کمبودها و نیازها چه از نظر فردی و چه از نظر اجتماعی	یادگیری از اشتباهات دیگران		
ارزیابی عملکرد خود	نگاشتن اتفاقات مهم در طول روز		
پرسش از خود در زمینه اموخته ها	رویا پردازی و پرورش دادن آن		
توانایی پاسخ به چالش ها و مسائل موجود	برگزاری جلسات بحث و پرسش و پاسخ در کلاس		
اصلاح رفتار یا ارتقای عملکرد بر اساس ملاک های از پیش تعیین شده	استفاده از محتوا های قوی در زمینه معنویت		

جدول (۲) پایایی پرسشنامه برنامه درسی معنویت گرایی را با استفاده از شاخص ضریب آلفای کرنباخ نشان داده است. نتایج جدول بیانگر پایایی بسیار بالای کل پرسشنامه (۰/۹۷) و همچنین مولفه های برنامه درسی که همگی بالای ۰/۹۰ است.

جدول ۲- ضرایب پایایی پرسشنامه (آلفای کرونباخ)

شاخص متغیر	تعداد سئوال ها	آلفای کرونباخ
اهداف	۱۷	۰/۹۲
محتوا	۲۵	۰/۹۴
روش	۱۲	۰/۹۲
ارزشیابی	۱۱	۰/۹۲
کل	۶۵	۰/۹۷

جدول (۳) نتایج آزمون کروییت بارتلت و KMO را نشان می دهد. نتایج این آزمون مبین آن است که داده‌های حاصل از جمع آوری پرسشنامه‌ها که توسط ۳۱۲ دانشجو و اعضای هیئت علمی پاسخ داده شده بود مناسب برای انجام تحلیل عاملی می باشد.

جدول ۳- آزمون کروییت بارتلت و KMO

آزمون کمو (KMO)	آزمون کروییت بارتلت
کفایت نمونه ۰/۸۸	Chi-square= ۲۱۱۰۲/۵۴ dF=۲۰۸۰ P = 0.000

جدول (۴) نشان دهنده میانگین، انحراف معیار و بار عاملی اکتشافی اهداف برنامه درسی معنویت گرا می باشد. طبق گزارش موجود در این جدول تمام گویه های اهداف برنامه درسی معنویت گرا از میانگین بالای ۴ برخوردارند یعنی از میانگین فرضی (۴) بالاتر که این نشان دهنده اهمیت این اهداف از دیدگاه دانشجویان می باشد. همچنین برای بررسی معناداری از آماره خی دو استفاده شده است که آماره ۲۳۵/۶۱۵ در سطح ۰/۰۵ معنادار است.

جدول ۴- میانگین، انحراف معیار و بار عاملی اکتشافی اهداف برنامه درسی معنویت گرا

مولفه	گویه ها	بار عاملی اکتشافی	میانگین	انحراف معیار	آماره خی دو
	انسان شناسی	۰/۸۱	۴/۳۱	۰/۸۶	
	ارزش شناسی	۰/۸۱	۴/۳۶	۰/۷۵	
	زیبایی شناسی	۰/۸۳	۴/۱۴	۰/۸۱	

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

<p>۲۳۵/۶۱۵*</p> <p>Sig= 0.000</p>	۰/۸۲	۴/۴۰	۰/۷۰	خود شناسی	<p>اهداف برنامه درسی</p>
	۰/۹۱	۴/۴۶	۰/۸۰	شناخت مبدأ	
	۰/۸۳	۴/۴۱	۰/۷۰	جهان شناسی	
	۰/۸۰	۴/۳۷	۰/۶۳	عظوفت و مهر قلب	
	۰/۸۲	۴/۳۸	۰/۷۸	ارتباط با دنیای متعالی	
	۰/۹۳	۴/۲۱	۰/۷۸	باور به رشد و بالندگی	
	۰/۸۶	۴/۳۹	۰/۷۴	درک حضور دائمی هستی	
	۰/۹۱	۴/۱۴	۰/۷۲	فراهم کردن ابزار معنوی همه جانبه	
	۰/۸۳	۴/۲۹	۰/۷۵	عشق به زندگی و طبیعت	
	۰/۷۷	۴/۲۶	۰/۷۴	صبر و اعتدال	
	۰/۸۰	۴/۳۶	۰/۷۵	اخلاق	
	۰/۷۶	۴/۴۷	۰/۸۲	عبودیت	
	۰/۸۳	۴/۴۴	۰/۷۲	ایمان	
	۰/۸۸	۴/۱۶	۰/۶۵	توجه به ضمیر ناخودآگاه انسان	

جدول (۵) نشان دهنده میانگین، انحراف معیار و بار عاملی اکتشافی محتوای برنامه درسی معنویت گرا می باشد. طبق گزارش موجود در این جدول تمام گویه های محتوای برنامه درسی معنویت گرا از میانگین بالای ۴ برخوردارند یعنی از میانگین فرضی (۴) بالاتر که این نشان دهنده اهمیت این محتواها از دیدگاه دانشجویان می باشد. همچنین برای بررسی معناداری از آماره خی دو استفاده شده است که آماره ۲۱۴/۹۳۶ در سطح ۰/۰۵ معنادار است.

جدول ۵- میانگین، انحراف معیار و بار عاملی اکتشافی محتوای برنامه درسی معنویت گرا

مولفه	گویه ها	بار عاملی اکتشافی	میانگین	انحراف معیار	آماره خی دو
<p>محتوای برنامه درسی</p>	تصویر سازی	۰/۸۲	۴/۰۷	۰/۹۸	<p>۲۱۴/۹۳۶*</p> <p>Sig= 0.000</p>
	کاوش در معنا و حقیقت	۰/۷۹	۴/۱۲	۰/۹۵	
	یادگیری آموزه ها و اعمال دینی	۰/۷۷	۴/۱۳	۰/۹۵	
	مطالعه متون مقدس	۰/۸۰	۴/۰۸	۰/۸۸	
	دانش اخلاق	۰/۷۰	۴/۲۷	۰/۷۸	
	دانش روح	۰/۸۳	۴/۱۴	۰/۸۹	
	تناسب عقل و علم	۰/۷۲	۴/۲۲	۰/۸۶	

۰/۷۶	۴/۲۷	۰/۸۰	آگاهی نسبت به دنیای پیرامون
۰/۸۶	۴/۱۳	۰/۷۹	حکمت جویی
۰/۸۷	۴/۰۷	۰/۷۹	رسیدن به کنجکاو
۰/۹۳	۴/۰۵	۰/۷۹	رسیدن به اشتیاق
۰/۹۴	۴/۰۹	۰/۸۰	اعجاب تفکر و روح آدمی
۰/۹۵	۴/۱۳	۰/۷۳	شادی
۰/۹۳	۴/۳۰	۰/۷۲	خلاقیت
۰/۸۸	۴/۳۳	۰/۷۸	رشد و بصیرت معنوی
۰/۸۱	۴/۱۶	۰/۶۸	واکنش های فردی
۰/۷۸	۴/۳۲	۰/۶۴	خلق فرصت برای خدا شناسی
۰/۸۴	۴/۳۳	۰/۷۶	پرورش قوه معنویت
۰/۷۶	۴/۲۹	۰/۷۲	خلق هیجان
۰/۸۹	۴/۳۱	۰/۵۹	بهره گیری از اراده
۰/۸۴	۴/۴۵	۰/۷۲	همدلی
۰/۸۳	۴/۴۳	۰/۷۲	رشد آگاهی
۰/۷۳	۴/۲۷	۰/۷۱	حساسیت عاطفی و معنوی
۰/۷۶	۴/۴۲	۰/۶۵	شکل گیری باورها و ارزشها
۰/۷۶	۴/۳۹	۰/۷۸	دستیابی به شگفتی ها و اسرار و زیبایی ها

جدول (۶) نشان دهنده میانگین، انحراف معیار و بار عاملی اکتشافی روش های برنامه درسی معنویت گرا می باشد. طبق گزارش موجود در این جدول تمام گویه های روش های برنامه درسی معنویت گرا از میانگین بالای ۴ برخوردارند یعنی از میانگین فرضی (۴) بالاتر که این نشان دهنده اهمیت این روش ها از دیدگاه دانشجویان می باشد. همچنین برای بررسی معناداری از آماره خی دو استفاده شده است که آماره $333/404$ در سطح $0/05$ معنادار است. جدول ۶- میانگین، انحراف معیار و بار عاملی اکتشافی روش های برنامه درسی معنویت گرا

مولفه	گویه ها	بار عاملی اکتشافی	میانگین	انحراف معیار	آماره خی دو
	تجسم کردن	۰/۸۳	۴/۲۱	۰/۹۴	

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

<p style="text-align: center;">۳۳۳/۴۰۴*</p> <p style="text-align: center;">Sig= 0.000</p>	۰/۹۰	۴/۱۰	۰/۸۵	کار با رویاها	روش های برنامه درسی
	۰/۹۰	۴/۳۹	۰/۷۸	نگارش خلاق روزانه	
	۰/۹۳	۴/۲۷	۰/۶۶	پرورش اندیشه و قوه تفکر	
	۰/۹۸	۴/۱۲	۰/۷۴	روش های تلفیقی	
	۰/۸۷	۴/۳۱	۰/۷۳	بحث و گفتگو	
	۰/۹۳	۴/۰۹	۰/۷۶	یادگیری از اشتباهات	
	۰/۸۷	۴/۲۱	۰/۸۳	پرسش و پاسخ	
	۱/۰۸	۴/۱۳	۰/۷۲	تجربه های عملی	
	۱/۰۲	۴/۱۰	۰/۷۴	مطالعه طبیعت	
	۱/۰۴	۴/۲۱	۰/۷۴	تقویت و توسعه ابعاد معنوی محتوا	
	۰/۹۵	۴/۳۴	۰/۷۷	افزایش کیفیت محتوا به جای کمیت	

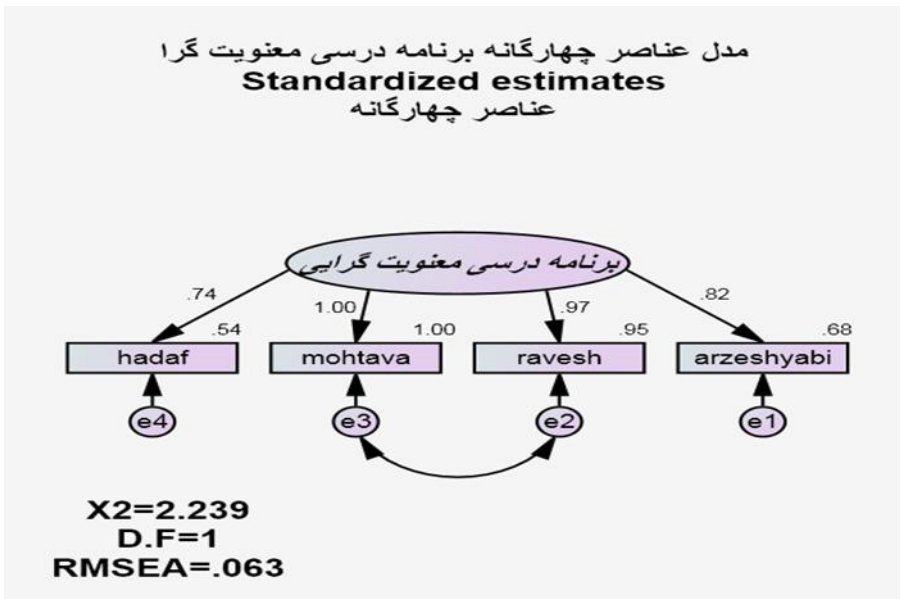
جدول (۷) نشان دهنده میانگین، انحراف معیار و بار عاملی اکتشافی ارزشیابی برنامه درسی معنویت گرا می باشد. طبق گزارش موجود در این جدول تمام گویه های ارزشیابی های برنامه درسی معنویت گرا از میانگین بالای ۴ برخوردارند یعنی از میانگین فرضی (۴) بالاتر که این نشان دهنده اهمیت این ارزشیابی ها از دیدگاه دانشجویان می باشد. همچنین برای بررسی معناداری از آماره خی دو استفاده شده است که آماره ۵۲۹/۹۲۹ در سطح ۰/۰۵ معنادار است.

جدول ۷- میانگین، انحراف معیار و بار عاملی اکتشافی ارزشیابی برنامه درسی معنویت گرا

مولفه	گویه ها	بار عاملی اکتشافی	میانگین	انحراف معیار	آماره خی دو
	استناد صریح به وجود خداوند	۰/۷۳	۴/۴۷	۱/۸۳	<p style="text-align: center;">۵۲۹/۹۲۹</p> <p style="text-align: center;">Sig= 0.000</p> <p style="text-align: center;">*</p>

ارزشیابی برنامه درسی	ابراز ایمان به قدرت خداوند	۰/۶۴	۴/۳۱	۰/۸۴
	صداقت و همدلی با دانشجو	۰/۷۸	۴/۲۷	۰/۸۹
	اشتیاق به تدریس	۰/۷۴	۴/۱۰	۰/۹۲
	ارزیابی در عمل	۰/۷۶	۴/۳۹	۰/۸۷
	آرامش و صفا	۰/۷۸	۴/۲۲	۰/۹۵
	خوش قلبی و دلسوزی	۰/۸۵	۴/۱۷	۱/۰۳
	بی ریا و صادق بودن	۰/۷۰	۴/۳۲	۰/۹۰
	خود سنجی	۰/۸۲	۴/۲۷	۱/۰۱
	ارزشیابی فرایند محور	۰/۸۲	۴/۴۰	۰/۸۳
	ارزیابی نیازهای فردی و اجتماعی	۰/۷۰	۴/۳۰	۰/۹۱

شکل (۱) مدل تحلیل عامل تأییدی چهارگانه برنامه درسی معنویت گرا می‌باشد. این مدل از برازندگی خوبی برخوردار است و تمام شاخص‌های آن بیانگر این ادعا ست، که در جدول (۷) نشان داده شده است.

شکل ۱- مدل تحلیل عامل تأییدی عناصر برنامه درسی معنویت گرا

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا...

جدول ۸- شاخص برازش مدل عناصر چهارگانه برنامه درسی معنویت گرا

شاخص	χ^2/df	CFI	NFI	RMSEA
میزان	۲/۲۳۹	۰/۹۹	۰/۹۹	۰/۰۶۳
ملاک	کمتر از ۳	بیشتر از ۰/۹	بیشتر از ۰/۹	کمتر از ۰/۰۸
تفسیر	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب

همانطور که در جدول (۹) قابل مشاهده است بار عاملی تاییدی و مقادیر حاصل از آزمون t نشان داده شده است. طبق این جدول بارعاملی تمام مولفه‌ها نزدیک به یک بوده و این نشان دهنده اهمیت این مولفه‌ها در برنامه درسی معنویت گرا می باشد و همچنین تمام مقادیر اُبدست امده از ۱/۹۶ بالاتر بوده و این نشان دهنده توجه مناسب دانشجویان و اعضای هیئت عملی به این عناصر و گویه های آنها می باشد. همچنین از دیدگاه پاسخ دهندگان توجه به تمامی این عناصر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

جدول ۹- آزمون t و بار عاملی تاییدی عناصر برنامه درسی معنویت گرا

شاخص متغیر	میانگین متغیر	انحراف استاندارد	میانگین فرضی	درجه آزادی	مقدار t	بارعاملی استاندارد شده	Sig
اهداف	۰/۳۲	۰/۵۶	۴	۳۱۱	۱۰/۰۸	۰/۷۴	0.000
محتوا	۰/۲۴	۰/۵۷	۴	۳۱۱	۷/۴۳	۱/۰۰	0.000
روش	۰/۲۰	۰/۷۱	۴	۳۱۱	۵/۰۲	۰/۹۷	0.000
ارزشیابی	۰/۳۰	۰/۶۸	۴	۳۱۱	۷/۶۵	۰/۸۲	0.000

بحث و نتیجه گیری

همان طور که قبلا گفته شد تربیت معنوی نیازمند نقشه است که در علوم تربیتی به آن برنامه درسی می گویند. این مقاله، به منظور تدوین مؤلفه برنامه درسی معنویت گرا و ویژگی این گونه برنامه ها با مراجعه به اسناد و مصاحبه با افرادی که تربیت معنوی دغدغه آنهاست و در این گونه پژوهش ها دست به قلم داشته و بر مبانی نظری آن تسلط دارند و همچنین دیدگاه نظریه پردازان برجسته چون نادپنگز، میلر توانسته به چارچوب مناسبی که مورد تایید و متخصصان برنامه درسی و موضوعی قرار گرفته دست یابد. برنامه درسی محور کلیه فعالیت های تربیتی و آموزشی محسوب می شود. ویلبر (۱۹۹۷) معتقد است که برنامه درسی معنوی نوعی برنامه درسی است که باید در آن علم و معنویت ترکیب شود و در قالب بحث های برنامه ریزی شده

درباره معنویت به انجام برسد. علی رغم کاستی هایی که در جریان تربیت معنوی و برنامه درسی معنوی در آموزش عالی با آن مواجه ایم، با استناد به نظریه های افراد برجسته و تحقیقات متخصصان می توان این کمبود را در راستای رسیدن به اهداف جریان معنویت گرایی در آموزش عالی به یک فرصت جدید تربیتی تبدیل کرد. باید به یک درک جامع از معنویت گرایی دست یابیم، تا با مبنا قرار دادن این درک عمیق تر بتوانیم رویکردی راهگشا برای تدوین برنامه های درسی معنویت گرا در مقطع آموزش عالی به دست آوریم. می توان تولد معنویت را با اجرای برنامه درسی معنویت هم سو دانست که هدف چنین برنامه ای توسعه ظرفیت ها، شایستگی های درونی و بیرونی و برای رسیدن به کمال است. احساس بودن و وجود با توجه به آموزش و پرورش و تربیت معنوی است که به زندگی معنا می دهد (قاسم پور و همکاران، ۱۳۹۵).

برنامه درسی معنوی، برنامه ای است شامل اهداف، محتوا، روش و ارزشیابی که بتواند بر جنبه وجودی انسان نشانه هایی از معنویت را نمایان سازد. بسیاری از فعالیت ها در امور زورمره و امور آموزشگاهی هستند که بتوانند بعد وجودی انسان را پرورش دهند، اما رشد معنوی را نه. برنامه درسی معنوی برنامه ای تلفیقی است، هم متناسب با نیازهای فراگیران است و هم اعتقادات و آداب دینی را در بر می گیرد. رشد معنوی از طریق برخی از دروس مانند علوم معارف، تاریخ اسلام، اندیشه های اسلامی صورت پذیر است اما این را باید در نظر داشت که دروسی مانند هنر، علوم، ریاضیات، زیست و ... تاثیر شگرف در رشد بعد معنوی فراگیران دارند و طبق نظر قاسم پور دهقانی و نصر (۱۳۹۰) و امینی و ماشالهی (۱۳۹۲) یکی از لوازم تربیتی در بهره گیری از برنامه های درسی معنویت گرا داشتن رویکرد تلفیقی است، زیرا مربیان و آموزگاران برنامه های درسی معنویت گرا تنها در صورت توجه داشتن به ابعاد معنوی آموزش دروس مختلف قادر به پرورش ویژگیهای معنوی افراد خواهند بود.

ادغام معنویت در برنامه درسی باید هدف اصلی برنامه ریزان و سیاستگذاران امر باشد، آموزش و پایه گذاری معنویت در دانشجویان، شایسته زیستن، خودشناسی و انسان شناسی، عشق به زندگی و رشد و بالندگی را به دنبال خواهد داشت. توجه به معنویت در بسیاری از فراگیران بخش اصلی فرهنگ در زندگی عادی آنهاست و معتقدند که صبر و اعتدال و ایمان و توجه به دنیای متعالی را با خود به ارمغان می آورد.

فقدان معنویت در برنامه درسی و آموزش را ممکن است نتوان به وضوح مشاهده نمود اما نداشتن دانش اخلاق، دانش روح، آگاهی نسبت به دنیای پیرامون، کمبود مهارت های میان فردی نداشتن اراده، نبود خلاقیت و نداشتن نگرش در زمینه باورها و ارزش ها، عدم درک اسرار و

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

زیبایی های جهان و نبود حساسیت معنوی و عاطفی بیانگر نداشتن محتوا و منابع درخور است که می توان آن را با یک برنامه ریزی دقیق و حرفه ای جبران نمود .

دانشگاه ها باید معنویت را بخشی اساسی از برنامه درسی بدانند. بسیاری از تحقیقات در زمینه معنویت چه در عرصه پزشکی و چه در عرصه های دیگر علمی نشان گر کمبود تخصص آموزشگران در آموزش همراه با معنویت است. از نظر متخصصان که در این پژوهش از نظرات ارزشمند ایشان در جهت ساخت ابزار بهره گرفته شد، آموزش گران باید تجسم کردن، پرورش اندیشه و قوه تفکر، یادگیری از اشتباهات، تجربه های عملی و مطالعه طبیعت را رویکرد اصلی خود قرار داده و دانشجو را وادار به کشف حقایق موضوع درسی کند. آنها باید با به کار گیری دانش و تخصص خود سطح کیفیت محتوا را بالا برده نه کمیت آن. برنامه های آموزشی زمانی می تواند محتوا و منابع معنویت را به نحو احسن برای دانشجو نمایان سازد که از اساتید حرفه ای در این زمینه استفاده کند؛ به این معنی که از معنویت آگاهی کامل داشته باشد و به رشد حرفه ای رسیده باشد، تا بتواند آن را در برنامه ارائه شده برای او بکار گیرد و بگنجاند. بنابراین، این نظر می تواند فرصتی باشد تا آموزش لازم درباره این عنصر مهم زندگی را از آموزشگران شروع کرد، چون آنها باید آموزش دریافت کنند تا بتوانند ارائه دهند.

بسیاری از پژوهشگران و متخصصان معتقدند که اساتید و مربیان با خدماتی که در ارزشیابی ها برای فراگیران ارائه می دهند، بهزیستی و رشد علمی آنها را در پی خواهد داشت. ارزشیابی ها باید به گونه ای باشد که سبب کاهش اثرات منفی آموزش، از جمله استرس امتحانات، نگرانی از یاد نگرفتن کامل مطالب و موارد از این دست باشد. آنها معتقدند که صلاحیت برای انجام ارزشیابی بسیار حائز اهمیت است، استاد باید صداقت و همدلی با دانشجو را ثابت کرده و اشتیاق به تدریس در عمل آنها قابل مشاهده باشد. ارزیابی ها باید در عمل فراگیر صورت پذیرد، همچنین نیازهای فردی و اجتماعی او را مد نظر قرار داده باشد. دانشجو باید بر اساس اهدافی که در این زمینه تعیین شده برسد، مثلاً یکی از مهم ترین آنها خود شناسی بود که او باید با خود سنجی به این نکته دست یابد که آیا این هدف محقق شده و آن آرامشی که مد نظر معنویت گرایان است رسیده است یا خیر؟

از دیدگاه متخصصان و طبق اسناد و مدارک دانشجو باید بازخورد خود را در ارزشیابی ها به صورت شفاف ارائه دهد تا احساس راحتی را در او برانگیزد. او باید توانایی افشای عقاید شخصی خود در زمینه ایمان و اعتقادات، مثلاً ایمان به قدرت خداوند و وجود او و نظاره گری او بر تمام اعمال انسان را داشته باشد و نباید از بحث در این باره خودداری کند، البته اساتید هم باید این فرصت را در اختیار آنها قرار دهند.

در بخش کیفی از افراد مصاحبه شونده خواسته شده بود تا نظرات خود را درباره اهداف برنامه درسی معنویت گرا بگویند و توضیح دهند که محتوا های مناسب برنامه درسی معنویت گرا چگونه باید باشند، از چه روش هایی باید برای بکارگیری محتوا در برنامه درسی با گرایش به معنویت استفاده نمایند و ارزشیابی را به چه سمتی باید سوق داد. یکی از اهداف بکارگیری روش تحقیق کیفی در این پژوهش استفاده از یافته های آن در جهت ساخت پرسشنامه بود که سعی شد بیشتر موارد حاصل از یافته های بخش کیفی به صورت مستقیم و تعدادی از یافته ها که دارای مؤلفه های اصلی مانند زیبایی شناسی، خود شناسی، اخلاق و ... بود را به صورت غیر مستقیم در پرسشنامه بگنجانیم. یافته های حاصل از مصاحبه با ادبیات موجود و تمام اسناد و مدارک که در جهت ساخت پرسشنامه از آن استفاده گردید همسو بوده و نتایج حاصل از بخش کمی نیز نشان دهنده این موضوع است که موارد موجود در پرسشنامه و یافته های موجود در جدول (۱) از نظر دانشجویان دارای مؤلفه زیادی بوده و کاربرد آنها را در برنامه درسی دانشگاه ها حائز اهمیت می دانند. تمام مرلفه های پرسشنامه، نقل قول های مستقیم و غیر مستقیم از مصاحبه شوندگان و نکات مهمی است که از مطالعه اسناد و مدارک در زمینه معنویت گرایی بدست آمده است.

تمام دانشجویان که پاسخگوی این پرسشنامه بودند به تمام موارد ذکر شده در پرسشنامه اهمیت داده اند و گنجاندن آن در برنامه درسی را امری ضروری دانسته و تمام آنها را مورد توجه قرار دادند. این یک ادعا نیست زیرا با توجه به یافته های آماری و اینکه معیار فرضی میانگین این پژوهش ۴ در نظر گرفته شده بود، در هیچ یک از سئوالات میانگین پایین تر از ۴ نبوده و بر اساس تحلیل عامل اکتشافی بار عاملی هیچ یک کمتر از ۰/۳ نبوده و هیچ یک نباید حذف می شدند و باید در تحلیل عامل تاییدی تاثیر می گذاشتند. تمام شاخص های برازش حاصل از تحلیل عامل تاییدی نشان دهنده برازندگی مدل بوده و این مدل را مدلی تاثیر گذار در تدوین برنامه درسی معنویت گرا توسط برنامه ریزان معرفی کرده است. بر اساس بارعامل تاییدی استاندارد شده، عنصر محتوا مهم ترین و اثر گذار ترین عنصر، بعد از آن روش، سپس ارزشیابی و در آخر اهداف هستند که در این مدل بر برنامه درسی معنویت گرا اثر گذار بوده اند.

این چار چوب با تمام زیر مجموعه هایی که در زمینه اهداف، محتوا، روش و ارزشیابی دارد و همچنین روشی را که برای جمع آوری داده ها چه در بخش کیفی و چه در بخش کمی در پیش گرفتیم و تجزیه و تحلیل هایی را که از نظر آماری و تحلیل محتوای انجام دادیم به گونه ای است که می تواند به سیاستگذاران و برنامه ریزان آموزشی در تصمیم گیری های منطقی و در راستای توسعه برنامه درسی از نظر معنویت کمک شایانی کند.

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

نتایج تحقیق حاضر با نتایج قاسم پور دهقانی و نصر اصفهانی (۱۳۹۰)، حق پرست لاتی و همکاران (۱۳۹۶) و کیخا و همکاران (۱۳۹۸) همسو بوده و نتایج آنها در کنار نتایج پژوهش حاضر تاثیر شگرف را در برنامه درسی معنویت گرا در سیستم آموزشی بوجود آورد .

چارچوب و مؤلفه های پژوهش حاضر پیرامون ادبیات موجود در این زمینه و طبق نظر متخصصان برنامه درسی و متخصصان موضوعی طراحی گردیده است. و باید با برنامه درسی موضوعی ادغام گردد تا بتوان اثرات آن را بر آموزش و دانشجو مشاهده کرد .

تحقیق حاضر نگرش دانشجویان از عناصر برنامه درسی معنویت گرا را مورد بررسی قرار داده است اما دانش و یا رفتار آنها باید مورد ارزیابی قرار گیرد. همچنین، تحقیقات آینده باید فراتر از تبیین عناصر و پرداختن به ویژگی های برنامه درسی معنویت گرا باشد، و برای پرداختن به بعد اجرایی آن به صورت تلفیقی و آمیخته با برنامه های درسی در حال اجرا در مراکز آموزش عالی و موسسات آموزشی تلاش شود.

باید این نکته را مورد توجه قرار داد که برای تصمیم گیری های عمیق و در سطح وسیع به تحقیقات زیادی از این دست احتیاج است، پس این حوزه وسیع و گسترده تحقیقات زیادی را می طلبد به امید آنکه این تحقیق پیش زمینه ای برای تحقیقات آینده برای پژوهشگر این طرح و پژوهشگران دیگر باشد.

منابع

- امینی، محمد و ماشاللهی نژاد، زهرا. (۱۳۹۲). تأملی بر جایگاه و چگونگی توجه به پرورش معنویت در دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی، *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، ۸، ۱۶-۷-۲۹.
- ایزدی، صمد؛ قادری، مصطفی و حسینی، فاطمه. (۱۳۹۳). امکان سنجی اجرای برنامه درسی با رویکرد معنوی در دوره متوسطه، *پژوهش در برنامه ریزی درسی*، (۴۱) ۱، ۲، ۱۱، ۳۴-۵۰.
- حق پرست لاتی، طیبه؛ نادری، عزت الله و سیف نراقی، مریم. (۱۳۹۶). طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذی ربط، *نشریه اصول بهداشت روانی*، (۳) ۱۹.
- خرمی مارکانی، عبدالله؛ یغمایی، فریده و ایزدی، احمد. (۱۳۸۹). آموزش معنویت و مواجبت معنوی در پرستاری: چالشی برای برنامه ریزی درسی، *نشریه دانشکده پرستاری و مامایی*، ۲۰، ۶۸، ۴۹-۴۱.
- شاملی، عباسعلی؛ ملکی، حسن و کاظمی، حمیدرضا. (۱۳۹۰). برنامه درسی، ابزاری برای نیل به تربیت اخلاقی، *اسلام و پژوهش های تربیتی*، (۲) ۳، ۷۷-۹۸ .
- قاسم پور دهقانی، علی و نصر اصفهانی، احمدرضا. (۱۳۹۰). رویکرد معنوی و برنامه ریزی درسی، *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، (۱۳) ۱۹، ۷۱-۹۲.

قاسم پور، عرفانه؛ ملکی پور، احمد و زارعی صفت، صادق. (۱۳۹۵). تبیین مؤلفه های برنامه درسی معنوی با نگاهی به دیدگاه نادینگز، پژوهش های کیفی در برنامه ریزی درسی، (۳)، ۲۷-۵۱.

کیخا، علیرضا؛ ملکی، حسن، شریعتی، سید صدرالدین، صادقی، علیرضا و برهمن، مریم. (۱۳۹۸). تدوین و اعتباریابی راهبردهای یاددهی- یادگیری در برنامه درسی مبتنی بر رویکرد فطرت گرای توحیدی، نشریه راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، (۲)، ۵۴، ۱۲.

میلر جان پی. (۲۰۰۰). آموزش و پرورش و روح: به سوی یک برنامه درسی معنوی. ترجمه نادر قلی قورچیان. تهران: انتشارات فراشناختی اندیشه.

یارمحمدیان، محمد حسین؛ فروغی ابری، محمد علی؛ میرشاه جعری، ابراهیم و اوجی نژاد؛ احمد رضا. (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی رویکردهای تربیت معنوی با توجه به مولفه های برنامه درسی در چند کشور جهان، رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۳، (۱)، ۹، ۸۳-۱۰۲.

Buchanan, Micheal T. (2009). **Attending to the spiritual Dimension to Enhance curriculum change.**

Dillard, C.B. (2006). **On spiritual strivings: Transforming an African American woman's academic life.** Albany: state University of New York Press.

Elfreich.A. (2019). Inspiring the Proleptic "Spirituality in a Postmodern Curriculum to Advance Well – Being in Schools, **Journal of Curriculum Theorizing**. 34(2).

Hubner, D.E. (1999). The lure of the transcendent: Collected essays by Dwayne E. Hubner(V. Hillis, Ed.). Mahweh, NJ: Lawrence Erlbaum.

Koenig HG, Mc Cullough M, Larson D.(2001). Handbook of religion and Health. **New York: Oxford Up.**

Macdonald, B. J. (1995). Theory as a prayerful act. **New York, NY: Peter Lang.**

Noddings. N. (1995). A Morally Defensible Mission for schools in the 21st century, **The Phi Delta Lappan**, 76(5), pp365-368.

Pinar, P. (2012). **What is curriculum theory?.** New York, NY: Routledge.

Purnell. M.C, & Johnson. M.S. (2019). Response to " De- Conflating Religiosity/ Spirituality", **American Journal of Pharmaceutical Education**, 83(7): 7776.

Ramos . N & Chavez. J. (2019). **Factor of Resistance: Spirituality and Religion in Social work Practice**, Electronic Theses, Projects , and Dissertations. 870.

Saunders, S.M.(2007). Introduction to the special issue on spirituality and psychotherapy. **Journal of clin psychol**. 63, 90-97.

Slattery.P.(2006). Curriculum Development in the Postmodern era. 2nd ed. **P. cm.** pp91-100.

ارائه چارچوب مناسب برنامه درسی معنویت گرا از...

Spring. J.(2007). **A new paradigm for global school systems: Education for a long and Happy life**. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Wanser & et al.(2005). **Effecte of spiritual care training for palliative care professionals**. Published by: SAGE. pp 99-104.

Binder.M.J. (2011). I saw universe and I saw the world: exploring spiritual literacy with young children in a primary classroom. **International Journal children Spirit**, 16(1). 19-35.

Lennon-Dearing, R; Florence, A.J; Halvorson, H; Pollard. T.J. (2012). An Interprofessional Educational Approach to Teaching spiritual Assessment, **Journal of health Care Chaplaincy**, 18. Pp 121-132.

Astin, A; Astin, H; Bryant, A; Calderon, S; Lindholm, J & Szelenyi, K. (2005). **The spiritual life of college students: a national study of college students, search for meaning and purpose**. (full report). From:<http://www.spirituality.Ucal.Edu./spirituality/reports/FINAL%20REPORT.pdf>.

Smothers, Z.P.W; Young Tu, J; Grochowski, C & Koenig, h.g. (2019). Efficacy off an educational intervention on students' attitudes regarding spirituality in health care: A cohort study in the USA, **BMJ open**, 10, 1136.

Wilber, K. (1997). **The eye of Spirit**, Boston and London: Shambhala Publications, **Inc**.